

DAGNOSŁAW DEMSKI
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa

12-LETNI CYKL JOWISZOWY WIELKIEJ TRADYCJI HINDUIZMU. CYKL ŚWIĄT KUMBHA MELA

Podczas dwóch pierwszych miesięcy 2001 roku miało miejsce wielkie święto hinduizmu noszące nazwę Kumbha Mela. Było ono częścią cyklu świąt Kumbha, odbywających się rotacyjnie w czterech miejscowościach Indii, co 12 lat w każdej z nich¹. W leżącym nad Gangesem i Jamuną Allahabadzie (dawnym Prayag) odbywa się ono w cyklu 12-letnim, za każdym razem sprowadzając do tego miasta miliony pielgrzymów i ascetów, głównie z północnych Indii. Cykl świąt Kumbha, ze szczególnym uwzględnieniem jednego z nich, uczyniłem przedmiotem moich badań i omówiłem w tym artykule. Wyjaśniam znaczenie tego cyklu, jego początki i historię, wątki mitologiczne, do których się on odwołuje, specyficzne dla niego konfiguracje astronomiczne, a także przedstawiam głównych uczestników i rytualne działania charakterystyczne dla świętych miejsc hinduizmu. Na zakończenie, przez pryzmat tego cyklu, ukazuję jak wszystkie aspekty świąt łączą się, stanowiąc część hinduizmu nazywaną Wielką Tradycją.

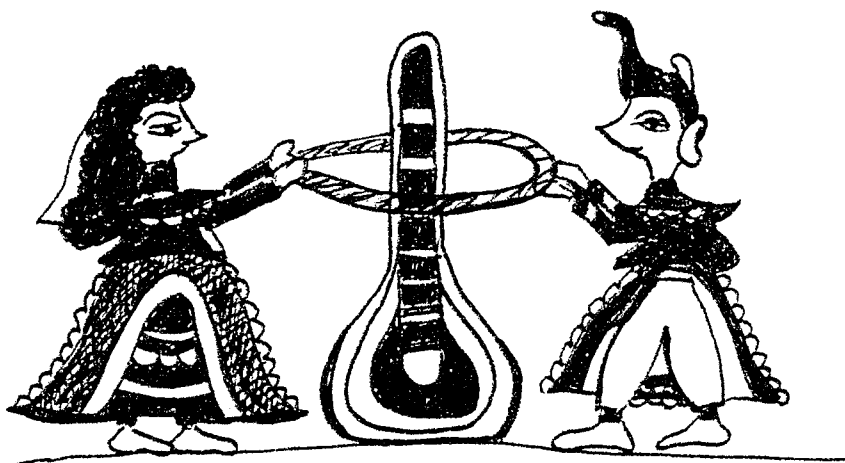
MIT

Cykl świąt Kumbha odwołuje się do mitologii hinduistycznej. Legenda² o powstaniu świąt nawiązuje do czasów przed stworzeniem świata, kiedy to bogowie (*deva*) i demony (*asura*) ubijali ocean mleka (*Amrytamanthana*). Najpełniejsza wersja mitu znajduje się w *Wisznu purana*. Celem tego ubijania było wydobycie nektaru nieśmiertelności z dna praoceanu. Obie strony miały podzielić się nim po połowie. Góra Mandara posłużyła do ubijania jako kij, a króla węży Wasuki wykorzystano jako linę³. Bogowie trzymali węża za ogon a demony za głowę i ciągnąc na przemian ku sobie rozpoczynali ubijanie. Przypominało to ubijanie śmietany w wielkim zbiorniku pełnym mleka. W trakcie

¹ W artykule wykorzystałem własne, nie publikowane do tej pory materiały terenowe, zebrane podczas święta Kumbha Mela, które odbyło się w styczniu, lutym i marcu 1989 r. w Prajag.

² Na podstawie słowników mitologii hinduskiej: *Słownik...* 1994; Dowson 1984.

³ Ubijanie oceanu mleka wyobrażano sobie jako wyrób masła z mleka za pomocą drewnianej kierzni. Masło bito stosując ubijaki w kształcie kija włożonego przez wąski otwór w wysokiej kierzni. Ubijak wprowadzano w ruch obrotowy za pomocą linek przeciąganych przez dwie osoby stojące naprzeciwko siebie (patrz ryc. 1).

Rys. Anna Demska

Ryc. 1. Motyw ubijania wód oceanu, popularny także w sztuce ludowej północnych Indii (Uttar Pradesz)

tej czynności wychodziły na powierzchnię różne elementy, początkowo trucizny, później także formy życia. Po wielu latach, kiedy to z głębin wydostawały się tylko gazy, ogień, opary dymu, jako pierwsza z oceanicznego mleka wyłoniła się śmiertelna trucizna (*kalakuta*), którą wypił bóg Śiwa. Później z oceanu kolejno wylały się: krowa, biały koń, słoń Airawata, drogocenny klejnot, magiczny księżyc, niebiański rydwan, po czym piękne niebiańskie nimfy (*apsary*) i niebiański architekt Wiszwakarman. Na końcu pojawił się lekarz bogów o imieniu Dhanwantari, z dzbanem w dłoniach pełnym nektaru nieśmiertelności (*amryta*). Na ten widok wybuchła ząarta walka między bogami i demonami. Demony pochwyciły dzban z nektarem i próbowały z nim uciec. Wówczas bóg Wisznu zszedł na ziemię pod postacią awatara żółwia (Kurma), by pokonać demony i ponownie wprowadzić ład na ziemi. W wyniku ostrej walki toczącej się na niebie, na ziemię spadły cztery krople nektaru nieśmiertelności. W czterech miejscach, gdzie upadły – Prajag, Hardwar, także Gangadwara (sanskryt. „wrota Gangesu”)⁴, Udźdzain i Nasik⁵ – mogą odbywać się święta nawiązujące do mitycznej walki o dzban (*kumbha*) z nektarem nieśmiertelności.

Mit wskazuje na szczególne znaczenie tego nektaru. Kto go posiada, zdobywa nadludzkie moce. Jeśli dostanie się on w ręce demonów – może to zagrozić pokojowi na świecie. W micie występuje charakterystyczny dla hinduizmu motyw dążenia do doskonałości. Według Rai, proces tworzenia życia poprzez ubijanie oceanu mleka przypomina ruch energii *kundalini*, co ma znaczenie symboliczne dla ascetów. Symbolice wewnętrznej ciała ludzkiego odpowiada tu symbolika przestrzeni. Zlewisko trzech rzek (*sangam*) w Prajag,

⁴ Miejsce, w którym Ganges wypływa z gór i wpływa na niziny.

⁵ Prayag, Hardwar, Ujjain, Nasik.

czyli Gangesu, Jamuny oraz trzeciej, podziemnej Saraswati, ma być zewnętrzną manifestacją złączenia subtelnych kanałów energetycznych *ida*, *pingala* i *suszumna*. Według terminologii jogi, odnoszącej się do energii *kundalini* poruszającej się wzdłuż kręgosłupa, odpowiednikiem mózgu jest Hardwar, serca – Prajag, pępka – Nasik, a początek kręgosłupa to Udźdzain.

HISTORIA

Najstarsze wzmianki o święcie Kumbha pochodzą z relacji buddyjskiego mnicha z Chin, Huan-Tsanga i dotyczą króla Harszy Wardhamana. Są one datowane na 664 r. n.e. Król Harsza wziął udział w święcie w Prajag, które trwało aż do kwietnia – 75 dni. Jak podają autorzy relacji, święto – zgodnie z duchem owych czasów – miało charakter eklektyczny. Pierwszego dnia ustawiono na brzegu rzeki wizerunek Buddy, rozdano ludziom ubrania i pożywienie. Drugiego i trzeciego dnia wzniesiono wizerunki Słońca (Surya) i Śiwy oraz ponownie rozdano dary zebrany. Czwartego dnia rozdano dary członkom zakonów buddyjskich. Później przez 20 dni bramini otrzymywali dary królewskie. Wśród obdarowanych przez króla wymieniono także dżinistów (Pande 1955, s. 6). W tym czasie święto odbywało się co pięć lat. Corocznie natomiast miało miejsce w Prajag, podobnie jak obecnie święto Magha mela, celebrujące wejście Słońca w pozorny ruch powrotny ku półkuli północnej.

Z relacji mnicha chińskiego Huan Tsanga wynika, że w latach 629–645 do ówczesnego Prajagu zjeżdżało dużo pielgrzymów oraz, że święto to odbywało się w Prayag już od wielu lat. Istnieje, niepotwierdzone z braku danych historycznych, przekonanie, że zwyczaj corocznych świąt Magha mela w Prayag przekształcił wielki reformator hinduizmu – Szankaraczarya w nową 12-letnią tradycję o większym zasięgu. Musiało to mieć miejsce w latach kiedy żył, czyli – jak się przyjmuje – na przełomie VIII i XIX w. n.e. Późniejsze źródła historyczne wzmiankują, iż cesarz mogolski Akbar odwiedził w 1562 r. miasto Prajag i zbudował fort tuż nad zlewiskiem Gangesu i Jamuny.

Prajag to bardzo stare miasto. Jego nazwa pochodzi od ceremonii składania ofiary *yagna* przez Brahmę (*pra-yag*). Uważany jest za najważniejsze miejsce spośród pozostałych (*tirtharaj*-, „królewski bród”), w których odbywa się cykl świąt Kumbha. Według przekazów, miasto trzykrotnie odwiedził Budda.

Początki święta nie są potwierdzone w źródłach historycznych. Według Rai, na jego stworzenie wpłynęło przyjęcie w Indiach kalendarza słonecznego, co miało miejsce w latach przypadających po 283 r. n.e. (Rai 1993, s. 31). Z pewnością uformowanie się cyklu tych świąt miało związek z tworzeniem się fundamentów państwowych i z ekspansją cywilizacji hinduistycznej na północy Indii. Za procesem umacniania się struktur państwowych postępowała budowa podstaw kulturowych i rozległej symboliki religijnej, której głównym celem była integracja szerokich mas ludności włączonych do nowego tworu politycznego i gospodarczego. Na ludność tę składały się najczęściej grupy plemienne podzielone na

Rys. Anna Demska

Ryc. 2. Miejscowości, w których odbywa się cykl świąt Kumbha

mniejsze części, szukające swojego miejsca w hinduistycznym systemie warnowo-kastowym. Z drugiej strony, metody obliczeń astronomicznych znane były w Indiach z prac szkoły Surya Siddhanta, a zasady 60-letniego cyklu jowiszowego zapisano w 587 r. n.e. w słynnym traktacie *Brihat Samhita*, którego autorem był Warahamihira. Według Rai, nowożytny obraz cyklu świąt Kumbha ukształtował się ostatecznie w północnych Indiach pod wpływem ruchów bhakti.

Ewolucja sposobów obliczania czasu i form obrzędowości święta oraz krystalizowanie się nowej symboliki cyklu świąt towarzyszyło wielkim zmianom cywilizacyjnym Indii północnych i jej ekspansji nie tylko na południe. Wyrazem tego była intensyfikacja procesu kolonizacji nowych ziem oraz polityka usankcjonowania nowego typu osadnictwa i tworzenia państw o charakterze rolniczym. Doprowadziło to do wzmocnienia i poszerzenia elit sprawujących władzę. Służył temu system zakładania świątyń, sprowadzania i osadzania kapłanów bramińskich oraz techniki zawierania sojuszy obronnych przez ośrodki miejskie, leżące często wśród ludów koczowniczo-pasterskich lub plemion tubylczych. Nowe prawo miało większy zasięg i opierało się na piśmie sanskryckim. Zaczęło ono obowiązywać na nizinach położonych nad Gan-

gesem i miało charakter jednoczący wiele mniej lub bardziej zamkniętych wspólnot. Prawo dharma obowiązywało wśród nowych elit.

Dobrą ilustracją zjawiska ekspansji państwowości, gospodarki i kultury indyjskiej na nowe terytoria, często plemienne, jest podział Indii północnych na trzy koncentryczne kręgi, przedstawiony przez Eatona. Sporządził go na podstawie tekstów *Baudhayana-Dharmasutra* z V w. p.n.e. Strefy te odzwierciedlały zasięg wartości kast czystych, uznawanych za obowiązujące:

- pierwszą strefę tworzyła tzw. Arjawarta, czyli ojczyzna Ariów, odpowiadająca regionom z górnego Gangesu i Jamuny w północno-centralnych Indiach. Tradycja bramińska z tych stron uważana była za rytualnie czystą, a ludzi uznawano za wysoko urodzonych;
- drugi krąg obejmował zewnętrzny pas (Awanti-Udźdzain, Anga-Magadha, Saurasztra, Daksinapatha, Upawrita, Sindh-Sauwira) odpowiadający dzisiejszym: Malwie (Madhja Pradesz), wschodniej i centralnej części Bihar, Gudżaratowi, północnej części Dekanu i Sindowi (południowo-wschodnia część Pakistanu). Te regiony leżały na granicy osadnictwa indo-aryjskiego, ale zamieszkane były przez ludność mieszanego pochodzenia, która nie posiadała tego samego stopnia rytualnej czystości, co pierwsi osadnicy;
- ostatnia, trzecia strefa obejmowała zewnętrzne, w stosunku do poprzednich, regiony zamieszkałe przez „nieczyste” rytualnie plemiona, będące poza granicami poprzednich kręgów (Eaton 1999).

Wynika z tego, że już w okresie panowania dynastii Guptów terytoria zaliczane do Bharat rozszerzyły się o nizinę Brahmaputry, cały Bengal, Bundelkhand i Malwę (Awanti-Udźdzain), o wschodnią część Gudżaratu oraz ziemie na linii Nasik i Konkan. To kraje (*deśa*) znane z literatury puranicznej, sięgające teraz od Gangesu i Jamuny po dorzecze Brahmaputry na wschodzie, do rzeki Indus na zachodzie oraz po rzeki Godawari i Narmadę na południu. Właściwe południowe Indie zaczynały się dalej na południe od tych rzek. Spośród czterech miejscowości należących do cyklu świąt Kumbha, Prajag i Hardwar leżą w regionie uważanym za ojczyznę Ariów, a pozostałe Awanti-Udźdzain i Nasik znalazły się dopiero w zewnętrznej, mieszanej strefie osadnictwa aryjskiego. Fakt połączenia tych świąt w jeden cykl jest wyrazem procesu integracji ziem włączanych, w wyniku ekspansji wewnętrznej, w krąg cywilizacji hinduistycznej.

Ekspansji terytorialnej i „oswajaniu” nowych ziem służył także proces obejmowania ich przez rozwijającą się mitologię hinduistyczną tzw. okresu puranicznego⁶. W ślad za tworzeniem miast i osiedli postępowało zakładanie świątyń oraz ośrodków pielgrzymkowych (*tirtha*), wyznaczających symbolicznie

⁶ Literatura puraniczna (*purana* – „starożytny”) to zbiór 18 głównych puran i 18 mniej znaczących sanskryckich dzieł pisanych wierszem. Poświęcone były różnorodnej tematyce, głównie mitycznym początkom świata, rozbudowanym genealogiom bogów i królów. Najbardziej znane to Wisznu, Bhagawata, Skanda czy Garuda purana. Zaliczyć można do nich także mniejsze teksty zwane *itihasa* (historia) poświęcone lokalnym miejscowościom. Najstarsze z nich pochodzą z VI w. n.e., a nowsze z XIII, a nawet z XVI w. n.e. Literatura ta powstała w wyniku włączenia przez braminów dawnych tradycji lokalnych w krąg Wielkiej Tradycji.

granice krain, w których obowiązuje hinduistyczne prawo dharmy. W tej atmosferze ukształtował się cykl świąt Kumbha, ale również umowne granice wzmocnione przez postawienie czterech świątyń (*dham*), leżących na najdalszych krańcach hinduizmu i zgodnie z czterema stronami świata (Dwarka, Badrinath, Dżagannath Puri, Rameśwar). Największym przedstawicielem reformatorów hinduizmu był wspomniany wyżej Szankaraczarja.

LEGENDA O BRIHASPATI (GURU)

W astronomii indyjskiej planeta Jowisz występuje najczęściej pod imionami Brihaspati lub Guru, ale już w *Rygwedzie* imiona Brihaspati i Brahmanaspati były synonimami. Są to imiona bóstwa będącego personifikacją czynów wiernych, zwracających się z modlitwą do bogów. Oznaczają wznoszącego błagania, składającego ofiarę, kapłana, który wstawia się u bogów za ludźmi i chroni ludzkość przed złem, Pana Ofiary i Modlitwy. Stąd też w mitologii Brihaspati pojawia się jako pierwowzór kapłana, zasady kapłaństwa. Nazywany jest również *purohita*, czyli kapłanem rodzinnym całej społeczności bogów. Jest także ojcem bogów i przypisywano mu szeroko rozwiniętą moc tworzenia (Dowson 1984, s. 63). Drugim aspektem Jowisza jest zasada ascezy i przewodnictwa w rozwoju duchowym. W kodeksie Manu Jowisz występuje jako Bryhaspati, co oznacza „zrodzonego z wielkiego blasku w najwyższych niebiosach, kto rozprasza ciemność. Ojciec i nauczyciel bogów. Ma siedem ust i siedem promieni, jest panem Modlitwy” (*Manusmryti* 1985, s. 187). To postać przedstawiana jako starszy mężczyzna, mędrzec, nauczyciel. Do jego atrybutów zaliczono takie określenia jak „łśniący”, „złocisty”, „ten, którego głosem są grzmoty”. Atrybuty te przypominają innych bogów z kręgu kultur indo-europejskich, łączonych także z symboliką tej planety. W późniejszych czasach Jowisz uznawany był niekiedy za jednego z wielkich *riszi*, dawnych wieszczów indyjskich, ojców dóbr kultury indyjskiej. Według innego z mitów, był on synem wielkiego *riszi* Angirasa, stąd jego patronimiczne imię. Jako nauczyciel bogów nazywany jest także Amnimiszaczarya, Czakszas, Idźya lub Indredźya. Pojazd, którym zwykle porusza się po niebie ciągnie osiem białych koni i nazywany jest „Niti-ghosza”.

Podczas jednej z wielu mitycznych wojen rozgrywających się pomiędzy bogami, jego żona, Tara, została uprowadzona przez boga Somę-Księżyc i ten fakt doprowadził do wybuchu wojny znanej z mitologii pod nazwą Tarka-maya. Somie pomagali wówczas tacy bogowie, jak Usanas i Rudra oraz wszystkie mniejsze bóstwa Daitya i Danava, podczas gdy bóg wojny Indra i reszta bogów wzięli stronę Brihaspatiego (Dowson 1984, s. 321). Wojna ta wstrząsnęła całą ziemią, tak że musiał interweniować Brahma; nakazał on oddać żonę mężowi. Tara urodziła syna, do którego początkowo przyznawali się zarówno Brihaspati, jak i Soma. Na polecenie Brahmy, by wyznała prawdę, wskazała ona na Somę jako ojca dziecka i nazwała je Budha. Budha jest

indyjskim odpowiednikiem planety Merkury (Dowson 1984, s. 321). W tym konflikcie w sposób symboliczny mogą manifestować się fazy wprowadzania kultu Bryhaspatiego w krąg mitologii lokalnych. Soma byłby tu odpowiednikiem kultów lokalnych, a Bryhaspati – nowego, ponadregionalnego kultu. Różne miasta Indii północnych przypisywały sobie historię Bhardwadży. Tak więc, żył on w Hardwar, a według *Ramajany* – przyjął on Ramę i Sitę w swojej pustelni, w Prajag. Jego matka zaszła w ciążę równocześnie po zapłodnieniu przez swego męża Utathya, jak i Brihaspati (Dowson 1984, s. 46). Dawny indyjski kodeks prawny nosi imię Bryhaspati. Jego imię przyjmowali też wieszczowie i asceci. Pozostałe, rzadziej wymieniane imiona Brihaspatiego, to Dżiwa („żyjący”), Diidivis („łśniący”), Dhiszana („mądry”), a ze względu na dużą elokwencję – Giszpati („Pan mowy”); (Dowson 1984, s. 64).

Mitologia związana z Brihaspatim łączy się silnie z Wielką Tradycją, kształtowaną na potrzeby integracji nowych ziem w jedną całość. Ton nadawały jej warstwy bramińskie. Wspomniane tu historie znane są i powtarzane w miejscach pielgrzymkowych. Kult Bryhaspati miał więc charakter typowo ponadregionalny, integrujący różne wątki w ramach wspólnego wyznania.

PRZEJŚCIE OD CYKLU 5-LETNIEGO DO 12- I 60-LETNIEGO

Podstawową różnicą w obliczeniach astronomii indyjskiej i europejskiej jest wykorzystanie innego zodiaku. Tradycja indyjska używa zodiaku gwiazdowego, czyli stałego, tradycja europejska natomiast stosuje zodiak zwrotnikowy, czyli ruchomy. W tym drugim początek zodiaku przypada na punkt równonocy wiosennej. Jednak ze względu na zjawisko precesji ten punkt przecięcia się ekliptyki i równika niebieskiego przesuwa się wobec pozycji widocznych gwiazd. Indyjski stały zodiak połączony jest z gwiazdami wyznaczającymi pozycje znaków. Stąd też w obliczeniach ważne miejsce zajmuje ruch Księżyca poprzez 27 stacji na niebie, wyznaczanych przez stałe gwiazdy (*nakszatra*). W przeciwieństwie do tradycji europejskiej, w której najważniejsze miejsce zajmuje ruch Słońca, w obliczeniach indyjskich dominują ruchy Księżyca. Ponieważ porusza się z większą szybkością na niebie, oparcie dokonywanych obliczeń na jego ruchu zwiększa ich dokładność i precyzyjność wyznaczania pomyślnych i niepomyślnych okresów. Jak się przekonamy dalej, w obliczeniach zawsze brana jest pod uwagę pozycja Księżyca względem pozycji gwiazd na niebie (stacje księżycowe) i względem Słońca (podzielona na 30 równych części *tithi* lub inaczej faz księżycowych)⁷. Do przewidywania i wyznaczania oczekiwanych konfiguracji astronomicznych wykorzystuje się także Słońce i Jowisz.

⁷ W astrologii indyjskiej 30 fazom księżycowych *tithi* przypisuje się 30 rodzajów jakości, które służą odpowiedniemu waloryzowaniu poszczególnych części czasu. Podobnie wygląda kwestia 27 stacji księżycowych *nakszatra*, z których każda jest specyficznie waloryzowana zgodnie z astrologiczną jakością przypisywaną tej części nieba czy gwiazdy.

Pomijam tu szerszy opis cykli księżycowych i ograniczam się do przedstawienia cyklu Jowisza. Cykl Jowisza jest wyznacznikiem czasu poszczególnych świąt związanych z cyklem świąt Kumbha. Obrót tej planety wokół Słońca wynosi 12 lat (dokładnie 11,85). Jego odmianą jest cykl 60-letni, złożony z pięciu dwunastoletnich cykli. Nie zgadzam się z twierdzeniem, iż znaczenie tego cyklu jest niewielkie w tradycji indyjskiej (Tokarska-Bakir 1988). Dla astrologii indyjskiej cykl księżycowy ma podstawowe znaczenie ze względu na jego precyzję w opisywaniu losów człowieka. Cykl Jowisza nie ma takiego znaczenia na co dzień, wyznacza jednak dłuższe cykle rozwojowe jednostki lub zbiorowości. Jego najbardziej spektakularną manifestacją był omawiany tu cykl świąt Kumbha. Miał on również pewne znaczenie dla wyznaczania odpowiedniego czasu na tzw. „zbiorowe śluby”, występujące wśród niektórych grup zaliczanych do siudrów. Tę drugą manifestację cyklu Jowisza przedstawię w odrębnym artykule.

Cykl świąt Kumbha wskazuje na określone konfiguracje astronomiczne, których powtarzanie się powoduje konieczność ponownego celebrowania rytuałów w określonych miejscowościach. Święto Kumbha w każdej z czterech miejscowości jest tylko jednym aspektem całego cyklu. W związku z tym ma pewną charakterystykę i różni się od pozostałych świąt składających się na cały cykl. Dlatego też celebrowane są tylko pewne określone pozycje Jowisza na tle mapy nieba, a pomijane całkowicie pozostałe. Teoretycznie w każdej z miejscowości święto obchodzone jest co dwanaście lat. Jeśli spojrzymy na kalendarz tych świąt, to przekonamy się, że odbywa się ono zwykle w jakiejś miejscowości co trzy lata. Dodatkowo prócz pełnej Kumbha (kolejne po dwunastu latach), po upływie sześciu lat celebrowane są również Ardha-Kumbha Mela (pół-Mela). Ponieważ w ciągu dwunastu lat Jowisz przechodzi przez znaki zodiaku, jedna specyficzna konfiguracja astronomiczna będzie należeć do danej miejscowości. Dokładny czas celebracji świąt generalnie wyznaczają pozycje Jowisza i Słońca, a bardziej szczegółowo, np. rytualnych kąpiele, pozycja Księżyca względem Słońca na niebie. Niżej przedstawiam zasady wyznaczania czasu świąt w poszczególnych miejscowościach:

Hardwar – Jowisz w znaku Wodnika (Kumbha), Słońce w znaku Barana (Mesza), czyli na przełomie miesiący Phalgun/Czaitra;

Prajaḡ – Jowisz w znaku Byka (Wriszabha), Słońce w znaku Koziorożcu (Makara), czyli w miesiącu Magha;

Udźdzain – Jowisz w znaku Lwa (Simha), Słońce w znaku Barana i Byka (Mesza, Wriszabha), czyli w miesiącu Waisakh⁸;

Nasik – Jowisz w znaku Skorpiona (Wriszczika) lub w znaku Lwa (Simha), Słońce w znaku Lwa, czyli na przełomie miesiący Śrawan/Bhadrapada⁹.

⁸ Źródła podają również inne wersje cyklu jowiszowego dla Udźdzain: Jowisz, Słońce i Księżyc w znaku Wagi (Tula), czyli w miesiącu Aświn.

⁹ Według innej wersji, dla Nasik: Jowisz i Słońce w znaku Lwa (Simha), czyli w miesiącu Bhadrapada.

Ponieważ życie na ziemi zależy od sił grawitacji, rytm planety Jowisz wywiera specyficzny wpływ na organizmy ludzkie w zależności od wejścia i przebywania w określonej konfiguracji astronomicznej. Z przytoczonych wyżej danych wynika, że cykl świąt Kumbha odbywa się w czasie, kiedy planeta Jowisz znajduje się w znakach Wodnika (Kumbha), Byka (Wriszabha), Lwa (Simha) i Skorpiona (Wriszczika) lub Wagi (Tula). Te dwa ostatnie znaki, Skorpion i Wagi, są wymieniane najrzadziej. Słońce występuje w znakach Barana (Mesza) i Byka (Wriszabha), Koziorożca (Makara) oraz Lwa (Simha).

W Tabeli I podaję przykładowo lata przypadające na cykl świąt Kumbha w poszczególnych miejscowościach.

Tabela I. Cykl świąt Kumbha w poszczególnych miejscowościach

Hardwar	Prajag	Udźdzain	Nasik
1915	1918	1921	1924
1927	1930	1933	1936
1939	1942	1945	1948
1951	1954	1957	1960
1963	1966	1969	1972
1975	1978	1981 (1980)	1984 (1980)
1986	1989	1992	1995 1991
1998	2001	2004	2007 (2003)
2010	2012	2016	2015

W praktyce święta Kumbha tylko w Hardwar i Prajag odbywają się niezmiennie podczas podobnej konfiguracji astronomicznej na niebie. Pozostałe święta w Udźdzain i Nasik podlegają zmianom. Dane podawane przez różnych autorów przeczą sobie nawzajem. W nawiasach podaję rzeczywiste daty świąt. Trudno mi wytłumaczyć te anomalie. Niewykluczone, że ich powodem jest forsowanie interesów poszczególnych grup uczestników świąt, tzn. różnych szkół i linii ascetów. Kwestia ta wymaga dalszych badań, szczególnie w Udźdzain i Nasik.

Gdyby przyjąć wszystkie święta Kumbha zaznaczone w kalendarzu to odbywałoby się ono co trzy lata, za każdym razem w innej miejscowości, a niekiedy także co roku. Ponieważ Jowisz wpływa na wody, w tym – rzeki, szczególnego znaczenia nabiera położenie miejscowości. Prajag leży w miejscu, gdzie Jamuna wpada do Gangesu¹⁰. Zlewisko dwóch rzek określane jest jako *sangam*¹¹ i obdarzone szczególnymi własnościami. Hardwar leży nad Gangesem, Nasik położony jest nad rzeką Godawari (nazywaną południowym Gangesem), a Udźdzain (dawne Awanti) nad rzeką Szipri. Największe znaczenie i największą liczbę pielgrzymów ściąga święto Kumbha odbywające się w Allahabadzie.

¹⁰ Ganges jako najświętsza ze wszystkich rzek indyjskich, symbol czystości i archetyp wszystkich świętych wód, życiodajnych i oczyszczających rzek (*Słownik...* 1994). Nad brzegami Gangesu znajdują się dziesiątki miejsc pielgrzymkowych od jego źródeł Gangotri, przez Benares, Gaya po jej ujście Gangasagar.

¹¹ W astrologii indyjskiej termin *sangam* odnosi się do koniunkcji planet, czy części horoskopu.

Przy wyznaczaniu świąt Kumbha mamy do czynienia z kilkoma cyklami. Z relacji Huan Tsanga wynikało (VII w. n.e.), że pierwszy z nich to cykl 5-letni, który obowiązywał początkowo podczas święta Kumbha w Prajag i związany był z ruchem Księżyca i Słońca, a nie Jowisza. Zapewne obowiązywał on w całych północnych Indiach. W Prajag co roku odbywa się Magha Mela, święto o bardziej lokalnym charakterze, związane z corocznym wejściem Słońca w znak Koziorożca (Makara) i rozpoczęciem powrotnej pozornej drogi Słońca na niebie (Uttarajana). Co pięć lat natomiast w pierwszym dniu jasnej części miesiąca Magha (druga połowa stycznia) powtarza się koniunkcja Słońca z Księżycem w znaku Strzelca (Dhanus). Zjawisku temu przypisywano pomyślny walor. Te obliczenia posłużyły do wyznaczenia 5-letniego cyklu świąt Kumbha. Każde z tych pięciu kolejnych lat stanowiło część całości i nosiło odrębną nazwę: *samwatsara*, *parivatsara*, *idavatsara*, *anuvatsara* oraz *idvatsara*.

Kiedy nastąpiło przejście od 5-letniego cyklu słoneczno-księżycowego do 12- i 60-letnich cykli jowiszowych, dokładnie nie wiadomo. Jak już wspominałem, tradycja nakazuje łączyć przekształcenia mające na celu integrację różnych lokalnych tradycji w jedną Wielką Tradycję z postacią Szankaraczarji, czyli z przełomem VIII i IX w. n.e. Przejście na cykl świąt Kumbha, wyznaczany przez ruch Jowisza, dało możliwość połączenia kilku odrębnych tradycji w jeden wspólny cykl. Przejściu temu towarzyszyło rozbudowanie symboliki Jowisza jako Bryhaspatiego w literaturze puranicznej.

Cykl 12-letni związany jest z ruchem Jowisza dookoła Słońca. Każdy rok cyklu nosi nazwę od znaku, w jakim przebywa wówczas Jowisz (patrz Tabela II).

Pięć kolejnych cykli 12-letnich zamyka pełen, 60-letni cykl Jowisza. Każda nazwa roku z cyklu 60-letniego oznacza pewną jakość, na którą wskazuje ów rok. Służy to jako wskazówka dla przeprowadzania prognoz astrologicznych na dany rok. 60-letni cykl wykorzystuje się w celu uzyskania prognoz dla zbiorowości, ale również każda jednostka podlega 60-letniemu cyklowi ewolucji. Każdemu elementowi tego cyklu przypisuje się konkretną jakość, która wskazuje na to, czy dany rok można uznać za pomyślny, czy nie. Niektóre lata mają zdecydowanie negatywne konotacje. Być może w tym leży przyczyna modyfikacji obchodzenia świąt co trzy lata. W Tabeli II podaję nazwy poszczególnych lat i rok kalendarzowy, jaki wówczas wypada¹². Przykładowo, rok 2001 jest piętnastym rokiem w cyklu 60-letnim noszącym nazwę Wrisza. Wrisza oznacza Byka, a symbol ten uznawany jest za wyjątkowo pomyślny, przynoszący dobrobyt¹³. Wiedzę na ten temat wnosi astrologia indyjska. Cykl ten został zapożyczony od Babilończyków, przypomina on również 60-letni cykl kalendarza chińskiego i tybetańskiego.

Pierwszy rok w cyklu 60-letnim, nazywany Prabhawa, rozpoczyna się w jasnej części miesiąca Magha, kiedy to Księżyc i Słońce znajdują się w jednej

¹² W Tabeli podałem pełne lata, zmiana daty odbywa się natomiast zawsze w okresie przesilenia wiosennego.

¹³ Na rok 2002 przypada Czitrabhanu, uznawany za pomyślny dla rozwoju inteligencji, duchowości, oddawania czci bogom.

Tabela II. 60-letni cykl Jowisza (*Brihaspati Czakra*)

Nazwy lat z cyklu/rok					Wielki miesiąc	Znak zodiaku (<i>rasi</i>)
1. Prabhawa 1987	13. Pramadi 1999	25. Khara 2011	37. Sobhana 2023	49. Rakszasa 2035	Maha Śravana	11. Kumbha
2. Wibhawa 1988	14. Wikrama 2000	26. Nandana 2012	38. Krodhin 2024	50. Nala 2036	Maha Bhadrapada	12. Mina
3. Śukla 1989	15. Wrisza 2001	27. Widżaya 2013	39. Wiśwawasu 2025	51. Pingala 2037	Maha Aświna	1. Mesza
4. Pramoda 1990	16. Czitrabhanu 2002	28. Dżaya 2014	40. Parabhawa 2026	52. Kalayukta 2038	Maha Kartik	2. Wriszabha
5. Pradžapati 1991	17. Subhanu 2003	29. Manmatha 2015	41. Plawanga 2027	53. Siddharta 2039	Maha Margaśirsa	3. Mithuna
6. Angiras 1992	18. Tarana 2004	30. Durmukhi 2016	42. Kilaka 2028	54. Raudra 2040	Maha Pausza	4. Karka
7. Śrimukha 1993	19. Parthiva 2005	31. Hemalambi 2017	43. Saumya 2029	55. Durmati 2041	Maha Magha	5. Simha
8. Bhawa 1994	20. Wyaya 2006	32. Wilambi 2018	44. Sadharanya 2030	56. Dundubhi 2042	Maha Phalgun	6. Kanya
9. Yuwan 1995	21. Sarwadžit 2007	33. Wikari 2019	45. Wirodhaka 2031	57. Rudhirodgarin 2043	Maha Czaitra	7. Tula
10. Dhatri 1996	22. Sarwadharin 2008	34. Sarvari 2020	46. Paridhawin 2032	58. Raktaksza 2044	Maha Waisakha	8. Wriszczika
11. Íswara 1997	23. Wirodhin 2009	35. Plawa 2021	47. Pramadin 2033	59. Krodhana 2045	Maha Dżyeshtha	9. Dhanus
12. Bahudhanya 1998	24. Wikrita 2010	36. Śubhakrit 2022	48. Ananda 2034	60. Kszaya 2046	Maha Aszadha	10. Makara

stacji księżycowej (*nakszatra*)¹⁴ o nazwie Dhanisztha i są w koniunkcji z planetą Jowisz. Ta konfiguracja powtarza się co 60 lat. Pełny obrót Jowisza wokół słońca zajmuje 11, 86 lat, co oznacza mniej niż 50 dni w ciągu 12 lat słonecznych, czyli dokładnie 4 343 dni. Według obliczeń astronomicznych, Jowisz przechodzi do następnego znaku co 84 lata. Stąd na siedem świąt cyklu Kumbha, pierwsze sześć przypada na 12 lat, ale siódme przypada na 11 rok. Dlatego też, co pewien czas jedno ze świąt obchodzone jest wcześniej.

SCENARIUSZ ŚWIĘTA: CZAS I MIEJSCE

Podstawowe zręby scenariusza zostały wyznaczone zgodnie z obliczeniami pomysłonych konfiguracji astronomicznych. Ponieważ, jak już wspomniałem, planeta Jowisz wpływa na wody, najważniejszym elementem obchodów tych świąt są rytualne kąpiele (*snana*) w rzekach. Ablucje wodą ze świętej rzeki są charakterystyczne dla całego hinduizmu. Czas na pomyślnie kąpiele rytualne (*snanajoga*) wyznaczany jest przez konfigurację złożoną z Księżyca, Słońca i Jowisza. W związku z tym, w każdym ze świąt cyklu Kumbha istnieje pewna liczba kulminacyjnych punktów obchodów całego święta, wyznaczających przyprawy i odpływy dodatkowej rzeszy pielgrzymów.

I tak, w Hardwar istnieją trzy najważniejsze momenty przeznaczone na rytualne kąpiele: święto *Śiwaratri* – pełnia (*puṇnima*) miesiąca Phalgun, nów (*amavasya*) miesiąca Czaitra oraz pierwszy dzień następnego w kolejności miesiąca Waisakh. W tym okresie Jowisz znajduje się w znaku Wodnika (Kumbha), a Słońce przebywa w znakach Barana (Mesza) i Byka (Wriszabha). Całe święto trwa ok. 1,5 miesiąca.

W Prajag jest sześć takich pomysłonych momentów. W tym roku były to: pełnia miesiąca Pausz (*Pausz Purnima* – 9.1.2001), *Makara Sankranti* (wejście słońca w znak Makara-Koziorożca¹⁵ – 12.1.2001), nów miesiąca Magha (*Mauni Amavasya* – 24.1.2001), piąty dzień wiosny (*Vasant Panczami* – 29.1.2001), pełnia miesiąca Magha (*Magha Purnima* – 8.2.2001), *Mahaśiwaratri* (pełnia miesiąca Phalgun – 21.2.2001). W tym okresie Jowisz znajduje się w znaku Byka, a Słońce przechodzi od znaku Strzelca (Dhanus), przez Koziorożca (Makara) do znaku Wodnika (Kumbha). Całe święto trwa dwa miesiące. Podczas święta w Udźdzain jest tylko jedna rytualna kąpiel podczas pełni miesiąca Waisakh. Jowisz znajduje się w znaku Lwa (Simha), a Słońce w znaku Barana (Mesza). Święto trwa niecały miesiąc. W trakcie obchodów świąt w Nasik występują natomiast trzy główne kąpiele: początek miesiąca Śrawan, czyli wejście Słońca w znak Lwa (Simha), również Jowisz i Mars winny znajdować się w znaku Lwa. Następnie nów

¹⁴ Pełny obrót wokół osi podzielony jest na 30 stacji księżycowych (*nakszatra*). Pełny obrót liczący 360° podzielony jest na 30 równych odcinków (*tithi*). Podział czasu wyznacza więc ruch Księżyca, a nie Słońca.

¹⁵ Początek jasnej części roku *uttarajana* (sansk. „droga na północ”), czyli według kalendarza indyjskiego przesilenie zimowe.

miesiąca Bhadrapada oraz 11 dzień (*ekadasi*) miesiąca Kartik. Święto Kumbha w Nasik trwa około czterech miesięcy. Rai podaje, iż według tradycji przewidziano cztery miesiące ascezy i wyrzeczeń (*vrata*) dla ascetów, a dokładnie od 11 dnia (*ekadasi*) jasnej części miesiąca Aszadh do 11 dnia (*ekadasi*) jasnej części miesiąca Kartika (Rai 1993). To czas pory deszczowej, kiedy bogowie odpoczywają. Ponieważ oba święta Kumbha w Udźdzain i w Nasik odbywają się w okresie, gdy Jowisz znajduje się w znaku Lwa, nazywane są *Simhasta*.

Czas kąpeli wyznaczony jest z dokładnością co do minuty. W wymienionych tu, zdeterminowanych astronomicznie i najbardziej pomyślnych momentach kąpeli dokonują asceci Naga, którzy uczestniczą w obchodach zbiorowo – całymi szkołami. Oni jedyni mają prawo do kąpeli o określonej dokładnie, co do minuty porze. Z punktu widzenia pomyślności kąpiel przed tym okresem jest dopuszczalna, ale nie honorowa, dla członków wielkich szkół ascetycznych. Kąpiel po upływie pomyślnego czasu traci moc oczyszczającego błogosławieństwa. Odbywa się ona w miejscu połączenia się wód z obu rzek.

UCZESTNICY ŚWIĘTA: BRAMINI (PANDA), ASCECI I PIELGRZYMI (KALPAVASI)

Kim są uczestnicy całego cyklu świąt Kumbha? Należą do nich bramini, asceci oraz pielgrzymi. Dwie pierwsze grupy uważane są za część podstawowej triady hinduizmu: kapłan bramiński – asceta – lokalne medium, łączącej Wielką Tradycję hinduizmu z jej lokalnymi nurtami. To właśnie oni odgrywają pierwszoplanowe role w cyklu świąt Kumbha. Zarówno bramin, jak i asceta pełni funkcję nauczyciela, czy przewodnika duchowego. Szczególnie asceci są tu najbardziej widoczni¹⁶. Ważną rolę w cyklu świąt Kumbha odgrywają bramini, nazywani tu *panda* (*pandit*, *panda*-nauczyciel). Bramini prowadzą księgi, do których zapisują się odwiedzający święte miejsce pielgrzymi. Prowadzą je od kilku pokoleń, przejmując spisy od swoich przodków. Każda z przybyłych rodzin odwiedza „swojego” bramina. W Prajag funkcjonuje ok. 60 rodzin pandów. Każda z nich ma stanowisko dogodnie położone nad brzegiem zlewiska obu rzek, oznaczone flagą i symbolem charakterystycznym, łatwo rozpoznawalnym przez przybywających pielgrzymów. Ma to ułatwić dotarcie do właściwych braminów. Zgodnie z obowiązkami wyznawcy hinduizmu, dotyczącymi rytuałów ku czci przodków, pielgrzym obdarowuje braminów w zależności od swoich możliwości i potrzeb. Zwyczajowe dary w postaci krowy nie są już składane, chyba że symbolicznie i rzadko. Pojawiają się dary nowego typu, np. samochód, skuter czy motocykl. Nad brzegiem wody w Prajag wbito 43 słupy, dzielące teren dla przybyłych pielgrzymów. Na każdym z nich namalowany jest symbol zwierzęcy lub inny¹⁷. Przy nim siedzą pandici, zapisujący w swoich księgach nazwiska i adresy

¹⁶ Na temat triady bramin – asceta – bhopa piszę szerzej w przygotowywanej do druku pracy.

¹⁷ Np.: szczur, żaba, głowa Hanumana, żuraw lub czapla, wschodzące lub zachodzące słońce, dłoń, małpa, paw, podwójny bębenek, krowa, wielbłąd, świnia, jelen (z rogami), krokodyl, kogut, ptak (na samym cyplu), słoń, koń, orzeł, lis, niedźwiedź, kogut (po raz drugi), lingam, kaczka, tygrys,

pielgrzymów. Można ich pytać o krewnych, którzy tu byli i dokonali wpisów do ksiąg kilkadziesiąt, a nawet kilkaset lat wcześniej.

Ważnymi, a być może najważniejszymi uczestnikami cyklu świąt Kumbha są asceci. W północnych Indiach 12-letni cykl świąt wyznacza kalendarz życia klasztorów (*asram, matha*) czy szkół (*akhara, sampradaya*), w które zorganizowani są asceci (*sannyasin, sadhu, Bairagi, swami, Naga, Natha*). Najbardziej znane są tu szkoły (*akhara* – sala ćwiczeń, oddział) ascetów zaliczanych do kategorii joginów Naga¹⁸. Ich procesje oraz zbiorowe kąpiele w dokładnie oznaczonych porach są najbardziej widowiskową częścią świąt.

Także życie w *akharach* toczy się według cyklu 12-letniego. Inicjacje nowych członków, wybory do władz zakonów i poszczególnych przeorów (*mahant*) klasztorów w Hardwar lub rozstrzygnięcie sporów między zakonami ma miejsce podczas cyklu Kumbha w Prajag i Udźdzain (Briggs 1982, s. 28, 35). Nowe władze klasztorne wybierane są na kadencję trwającą 12 lat. Dane te dotyczą większości sekt hinduistycznych. Podczas trwania świąt istnieje możliwość szerszej prezentacji dokonań swojej szkoły, sekty czy osobistych. W biografii słynnych ascetów, święta cyklu Kumbha określane są zwykle jako okres poszukiwania odpowiedniego nauczyciela duchowego. Sprzyja temu pomyślny czas, jak i duże skupisko ascetów przybyłych niemal z całych Indii.

Najbardziej licznymi aktorami uczestniczącymi w cyklu świąt Kumbha są pielgrzymi. Z uwagi na fakt, że święta trwają zwykle dłuższy czas, np. w Prajag przez okres dwóch miesięcy, pielgrzymi napływają tu etapami, a ich liczba zwiększa się znacznie w jasnej części miesiąca księżycowego lub w dniach pomyślnych na oczyszczającą kąpiel w wodach rzeki. Część pielgrzymów przybywa przed rozpoczęciem święta i pozostaje do jego końca. Ortodoksi kąpią się codziennie przez cały miesiąc, poszczą w dzień, nie jedzą posiłków z ziaren zbóż i ryżu, ani olejów roślinnych. Nazywani są *kalpavasi* („mieszkańcy czasu kalpa”). Pozostają oni na terenie zlewisk rzek przez cały okres pomyślnej konfiguracji astronomicznej. To ludzie jakby oderwani od codziennego życia i zanurzeni w błogosławionej „wieczności”. Stanowią odrębną kategorię pielgrzymów, ponieważ nie tylko składają ofiary, poszczą, dokonują oczyszczających ablucji, czy uzyskują błogosławieństwo wchodząc w kontakt z ascetami, ale również przejmują bezpośrednio błogosławieństwo wynikające z przebywania w określonym miejscu podczas zachodzących na niebie pomyślnych konfiguracji astronomicznych. Pozostałe role związane z rytuałem pełnią: fryzjer, niezbędny w każdym ośrodku pielgrzymkowym, oraz aktorzy odgrywający spektakle mitologiczne (*lila*) dla pielgrzymów.

wilk, kwiat róży lub lotos, zielona papuga, ptak dudek, lew, koza, trójząb, biały królik, biała krowa, łuk i strzała, głowa mężczyzny z wąsami, czerwony lotos, ryba, łabędź, biały kot, żółw.

¹⁸ Oddziały (*akhara*) zbrojnych ascetów Naga powstały w okresie panowania cesarza Dżahangira i nie wcześniej niż w 1750 r. Słynne *akhary* północnych Indii mające swe siedziby głównie w Varanasi, Prayag i Hardwar (Mahanirwani Akhara, Nirandżani Dżuna Akhara, Bairagi Akhara, Najapanczajati Udasin Akhara, Barapanczajati Udasin Akhara, Nirmala Akhara).

ZEWNĘTRZNE CZYNNOŚCI UCZESTNIKÓW ŚWIĘTA

Czynności pielgrzymów mają charakter zrytualizowany. Przybywający pielgrzym goli głowę na nabrzeżu, stąd duża liczba fryzjerów pracujących nad brzegiem rzeki. Dokonuje wstępnej kąpieli, a ogolone włosy spadają na mokre ubranie. Po goleniu głowy powtarza kąpiel. Oczyszczającym ablucjom towarzyszy bramin Panda, który śpiewa *sankalpa*. Pielgrzym ofiarowuje wtedy pierwszy mały podarunek, a od bramina otrzymuje kwiaty, mleko i orzech kokosowy. Pielgrzym wrzuca kwiaty do wód zlewiska, następnie składa panditowi dar w postaci krowy. Ponieważ nie każdego pielgrzyma stać na to, ceremonia ta ma charakter symboliczny. Pielgrzym trzyma przyprowadzoną krowę za ogon, a bramin recytuje *sankalpa*. Nominalną cenę krowy lub mniejszą sumę pieniędzy płaci się właścicielowi zwierzęcia. Ten bierze trochę pieniędzy, a resztę oddaje braminowi. Bogaty pielgrzym daje nie tylko krowę. Darem może być słoń albo koń z siodłem, motocykl lub samochód.

Następną częścią rytuałów jest ceremonia złożenia ofiary przodkom w postaci kulek ryżowych i kwiatów (*pinda dana*). Zgodnie z zasadami hinduizmu towarzyszy temu karmienie braminów. To klasyczna ceremonia zaliczana do rytuałów pośmiertnych typu *śraddha*, do których zobligowany jest każdy wyznawca hinduizmu. Obowiązkiem pielgrzyma jest odwiedzenie świętych miejsc w okolicy.

Jakie działania mają szczególne znaczenie w cyklu świąt Kumbha? Dla pielgrzymów są to działania charakterystyczne dla wyobrażeń i logiki Wielkiej Tradycji hinduizmu, a więc oczyszczające ablucje (*snana*), widzenie wizerunków bogów i procesji ascetów (*darśan*), ofiara i obdarowywanie (*dana*), karmienie i spożywanie resztek ofiary (*prasada*), picie świętej wody z Gangesu, specjalne ofiary dla przodków (*śraddha*), znalezienie przewodnika duchowego (*guru*), przebywanie w czasie świętym (*kalpavasi*) oraz powtarzanie specjalnej modlitwy *sankalpa*. Dla ascetów cykl tych świąt to czas inicjacji nowicjuszy (*diksha*), wyboru władz (*sammelan*), oczyszczających ablucji (*snana*), a także możliwość zdobycia nowych uczniów i pokazania swojego statusu (*guru-sziszja*).

Ablucje (*snana*) związane są z wierzeniami w oczyszczające z grzechów właściwości wody ze świętych rzek, a w szczególności ze zlewisk tych rzek oraz ich źródeł. W górnej części Gangesu znajduje się kilkanaście zlewisk (*sangam*) o mniejszym znaczeniu niż Prajag. Jednak każde z nich uważane jest lokalnie za miejsce pielgrzymkowe. Oprócz rytualnych kąpieli nad brzegami Gangesu, rodziny wrzucają do jego wód prochy swoich zmarłych. Wyjątkowe warunki kąpieli stwarza odpowiedni czas i miejsce. Symbolika wody opiera się na wierze, iż wody, np. oceanu wszechświata, poprzedzają wszelką formę. W hinduizmie akt zanurzenia w wodzie oznacza powrót do stanu pierwotnego lub rozpuszczenie starej formy, co umożliwia początek ukształtowania nowej. To rodzaj śmierci i oczyszczenia przed włączeniem w sacrum, czy rodzaj symbolicznego odrodzenia.

Duże znaczenie w hinduizmie przywiązuje się do bezpośredniego widzenia wizerunków bogów i procesji ascetów. Nosi to nazwę *darśan* i oznacza widzenie, kontakt wizualny, przebywanie w obecności i wymianę spojrzeń. Czynność

ta powoduje przekaz błogosławieństwa od bóstwa, jego wizerunku, oświeconego mistrza lub innego ascety. W cyklu świąt Kumbha szczególne znaczenie ma bezpośredni kontakt z ascetami (*darśan*). Kontakt z nimi daje przepływ bezpośredniego błogosławieństwa, które gromadzą pielgrzymi. Podobnie rozmowa z nimi lub dotknięcie śladów zostawianych przez nich na piasku wzmacnia przekaz boskiego błogosławieństwa. Odnalezienie guru i nawiązanie z nim głębokiej więzi na zasadzie nauczyciel–uczeń (*guru–sziszja*) wzmacnia jeszcze bardziej ten przekaz. Wizerunki bóstw hinduistycznych w świątyniach mają podobne znaczenie. Specyfiką święta jest jednak bezpośrednie obcowanie (*darśan*) z ascetami, a tym samym z przejawami boskiej energii.

Składanie ofiar lub obdarowywanie (*dana*) bogów i guru (*dakszina*) należy do jednej z najważniejszych powinności wyznawcy hinduizmu. Według Manusmryti, składanie ofiar należy do obowiązków gospodarza i ojca rodziny. Ofierze z pożywienia towarzyszy karmienie lub jedzenie resztek (*prasad*) ze stołu bogów, co jest formą komunii z bogami. Do tej kategorii należy również picie świętej wody z Gangesu i przyniesienie jej w naczyniu do domu, po zakończeniu święta. Kumbha oznacza dzban, który pielgrzymi ofiarowują na świątynnych ołtarzach poświęconych Dziewięciu Planetom (Nawagraha). Odmianą obdarowywania są ofiary dla zmarłych przodków (*śraddha*). Ich zasady regulowane są wymogami żałoby oraz określone w zależności od pozycji pielgrzymy w hierarchii społecznej. Wody Gangesu uważane są także za łączące żywych ze światem zmarłych.

Odrębną kategorię stanowią pielgrzymi pozostający na zamkniętym terenie obozu nad rzeką przez cały okres świąt (*kalpavasi*). Ich celem, na wzór ascetów, jest uzyskanie bezpośredniego błogosławieństwa, przekazywanego szczególnie obficie w pomyślnym okresie przypadających na ten czas konfiguracji astronomicznych. Jako miejsce w określonym czasie przemienia się w niewyczerpane źródło siły i błogosławieństwa. Uzyskaniu dostępu do tej wiecznej siły i błogosławieństwa służy powtarzanie *sankalpy*. Termin *sankalpa* oznacza intencję towarzyszącą odprawianiu pewnych aktów rytualnych. Typowa *sankalpa* wymawiana jest według wzoru: „ja, pochodzący z takiej rodziny, mieszkający w takiej miejscowości, posiadający to i to, jestem obecnie w Prajaḡ takiego roku, miesiąca, dnia, w tym miejscu podczas święta. Będąc tu zamierzam... itp.” Jeśli mówiący oczekuje na określony wynik, w tym momencie recytacji wymienia go. Jest to rodzaj zwrócenia uwagi boskim siłom na siebie. Większość pielgrzymów wynajmuje pandę, inni sami wiedzą jak należy odprawić rytuał tej recytacji.

Dla uczestników świąt cyklu Kumbha wzięcie udziału w nich daje przede wszystkim błogosławieństwo (sansk. *ananda*). Większość z wymienionych wyżej działań podejmowano po to, by uzyskać błogosławieństwo. Daje je np. bezpośredni kontakt z ascetami, z duchowym nauczycielem (*darśan*). Symbolizują to gesty błogosławieństwa, jakie przyjmują asceci w spotkaniach z pielgrzymami, a przypominają one gesty utrwalone w wizerunkach bogów. Przepływ błogosławieństwa wzmacnia przebywanie nad zlewiskiem rzek

w kulminacyjnych momentach świąt. Następuje wówczas połączenie między niebem a ziemią, czas, w którym ludzie żyją w zgodzie z rytmem wielkich konfiguracji astronomicznych na niebie.

*

Cykl świąt Kumbha należy do uformowanej w ciągu stuleci Wielkiej Tradycji hinduizmu integrującej północne części Indii. Jej celem było połączenie różnorodnych, mniejszych tradycji lokalnych z jednym wspólnym ogniwem hinduizmu. Odbywało się to na kilku poziomach, poczynając od procesu wewnętrznej kolonizacji Indii plemiennych, spowodowanej ekspansją cywilizacji indyjskiej. Wiązało się ze zmianą dotychczasowych sposobów myślenia z lokalnych na ponadregionalne, ze stanu ekologicznego wtopienia się w lokalne środowisko do przyjęcia przekonania, że bogowie wpływają na istoty żywe na tym świecie poprzez siły i ruchy planet, a co za tym idzie, przyjęcia specyficznych konfiguracji astronomicznych. Przykładem tego było przejście z cyklu słonecznego 5-letniego na 12-letni cykl jowiszowy.

Zgodnie z koncepcją Srivastavy, tradycja hinduizmu opiera się na triadzie: kapłan – asceta – lokalne medium. Dwaj pierwsi należą do Wielkiej Tradycji, podczas gdy trzeci człon triady należy do niezliczonej liczby lokalnych Małych Tradycji. Bramin jest głównym ogniwem łączącym wszystkie regiony subkontynentu indyjskiego. Sprawuje on funkcje rytualne, pośrednicząc pomiędzy ludźmi a światem bogów i sił kosmicznych. Do niego zwracają się wierni o pomoc w przekazaniu odpowiednich ofiar dla bogów i o ustalenie najbardziej korzystnych konfiguracji astronomicznych dla danej jednostki, czy zbiorowości. Wypełnia on swoje zadanie odprawiając odpowiednie do sytuacji rytuały. Asceta nie pełni funkcji rytualnych. Jego siła i charyzma opierają się na latach wyrzeczenia i ćwiczeń oraz na bezpośrednim kontakcie z boskimi siłami. Pielgrzymi przychodzą do ascety po błogosławieństwo. Tylko on może je przekazać. Stąd tak wielkie znaczenie świąt cyklu Kumbha.

Trzeci człon tej triady to lokalne medium, noszące różne nazwy w zależności od części kraju i lokalnej kultury. Wierni nie zwracają się do nich ani o pomoc w składaniu najbardziej właściwych dla czasu i miejsca ofiar, ani o błogosławieństwo. Przychodzą natomiast z prośbą lub z pytaniami, jakie ich nurtują. Rozwiązują oni problemy osobiste. Ta sfera działań religijnych należy do kategorii Małej Tradycji. W centrum Wielkiej Tradycji znajdują się bramin i asceta. Ich znaczenie wzrosło w wyniku postępującego procesu sanskrytyzacji mającego na celu integrację wszystkich ziem i ludności Indii we wspólną zbiorowość. W jego wyniku następowało narastające przesunięcie akcentu i znaczenia dwóch pierwszych postaci, kosztem tej ostatniej. Przesunięcie to towarzyszyło naturalnemu przekraczaniu granic funkcjonowania w społecznościach lokalnych przez poszczególne grupy mające kontakty z innymi społecznościami, podkreślającymi przynależność do wspólnej szerszej tradycji. Ten proces przybiera na sile w miejscach pielgrzymkowych i podczas cyklu świąt Kumbha.

LITERATURA

- Briggs G. W. 1982, *Gorakhnath and the Kanphata Yogis*, Delhi.
- Campbell J. 1997, *Bohater o tysiącu twarzach*, Poznań.
- Dowson J. 1984, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion. Geography, History and Literature*, Calcutta.
- Eaton R. 1999, *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204–1760*, internet.
- Indian Chronography*. brw.
- Manusmryti... 1985, *Manusmryti i Kamasutra*, Warszawa.
- Pande, Bishambhar Nath 1955, *Allahabad, Retrospect and Prospect*, Allahabad.
- Rai S. 1993, *Kumbha Mela. History and Religion. Astronomy and Cosmobiology*, Varanasi.
- Słownik... 1994, *Słownik mitologii hinduskiej*, A. Ługowski (red.), Warszawa.
- Srivastava V. 1997, *Religious Renunciation of a Pastoral People*, Delhi.
- Tokarska-Bakir J. 1988, *Obraz tradycyjnej astronomii i astrologii zarejestrowany u współczesnych Tybetańczyków*, *Lud*, t. 72, s. 147–182.

DAGNOSŁAW DEMSKI

THE TWELVE YEAR JOVIAN CYCLE IN THE GREAT TRADITION OF HINDUISM.
THE RITUAL CYCLE OF KUMBHA MELA

Summary

Referring to the instance of the ritual cycle of Kumbha Mela in northern India the author raises the more general problem of the twelve and sixty year Jovian cycles in Hinduism. Pointing out auspicious astronomical configurations is of essential meaning for organization of religious festivals not only in Hinduism. The Indian tradition has adopted different rules of reckoning the positions of heavenly bodies. First of all as the point of departure it took the constant zodiac. Equally remarkable is the importance of the movements of the moon in Hinduism, unlike in European tradition in which reckoning is based on tropical zodiac and on the movements of the sun.

Concentration on the movements of the moon has brought about, among others, greater rigour and precision of calculation. The moon, the sun and Jove all participate in setting the auspicious astronomical configurations. The same three heavenly bodies are used in setting all the elements of the Kumbha cycle of festivals described here.

The author follows the growing importance of the Jovian cycle on different levels: mythological, historical and that of the development of the methods of calculation itself. He notices the evolution of the Kumbha festival cycle developing from local festivals Magha Mela in Prayag through the five year Kumbha cycle in the same locality to the full, twelve year cycle with rotation divided among four localities: Hardwar, Prayag, Ujjain and Nasik. The author indicates that the transition from the five year festival cycle to those of twelve and sixty years was associated with the territorial and cultural expansion of India from the Ganges plains, among others southwards up to the rivers Godawari and Narmada. That process was accompanied by the transition from local traditions to the unifying Great Tradition of Hinduism.

The author includes the Kumbha festival cycle to Great Tradition. Referring to the triad of the main religious figures of Hinduism: Brahman-ascetic-local medium he indicates that the development of ascetism, evolution of the Kumbha festival cycle and applying the Jovian cycle in calculations are the exemplification of its second link.